

דתישבו

"חמושים" – האמת הספרותית

עמיצור ברק

- שאלות היסטוריות: איך מתו? מתי מתו? בבת אחת או במשך כל שלושת הימים? והאם מתו מבני שבט לוי?
 - הרבה שאלות דמוגרפיות; **אחת** מני רבות: האם אחד מחמישה (או מחמישים...!!) ששרדו הם רק **מהגברים** הבוגרים (שש-מאות אלף הם חמישית **משלושה מיליון**, שני אחוז משלושים מיליון וכו'), ונותרו כנגדם שלושה (או שלושים, או שלש מאות...) מיליון נשים בוגרות? או שמתו גם מיליוני נשים בוגרות, שאף הן אולי היו שותפות לגורם המוות של רוב הגברים??
 - הרבה שאלות לוגיסטיות, כגון: האם הספיק הזמן לקבור בלי הכנה מוקדמת (עשרות או מאות) מיליוני מתים?
 - ועוד הרבה שאלות, קושיות ותהיות, הנובעות **מהתייחסות** לחלק השני של פירושי רש"י והתנחומא כאל פשט של **עובדה היסטורית**.
- אבל גישה זו, קבלת הדרש כעובדה, שקשה לקבלה בגלל הקושיות הללו, אינה מוכרחת המציאות, גם אם נאמץ את כל המדרש. ואין כאן פרדוקס, אם נאמץ את כל המדרש הנ"ל, אבל לא כאמת היסטורית אלא **כאמת ספרותית** רבת פנים. גישה זו תואמת למיטב הבנת את שיטת הרמב"ם בהקדמתו לפרק "חלק" (סנהדרין פ"י): "שהם (חז"ל) עליהם השלום לא דברו דברי הבאי... שיש בדבריהם פשט וסוד, ושכל מה שאמרו מדברים שהם בלתי אפשריים... (הם) על דרך החידה והמשל".
- הרבה מאד נכתב כבר על הקשיים במדרשי **האגדה** של חז"ל, להבדיל ממדרשי **ההלכה**, ועדיין יש בדורנו מקום, ואפילו צורך, לדון ולברר את משמעותם, בין היתר כי:
- א. חלק מהם מתארים מצבים או אירועים השונים מאד מהמציאות המוכרת לנו (כגון: דברים-רבה פרשת דברים: עוג... אורך רגליו י"ח אמות).
 - ב. יש פרשנים גדולים שדוחים את המדרש כפשוטו (רשב"ם לפרשת "חיי-שרה": "קטורה – לפי הפשט אין זו הגר". "הפילגשים – הגר וקטורה").
 - ג. לחלק מהם אין זכר במקרא (שמות רבה, פרשת "שמות": "מי היו המילדות?... אשה ובתה, יוכבד ומרים").
 - ד. יש מדרשים שבתוכם כבר מצויה מחלוקת (אותו מדרש; "המילדות: רב אמר כלה וחמותה יוכבד ואלישבע בת עמינדב"), ויש מדרשים הסותרים זה את זה (בראשית רבה, פרשת "חיי

"וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים" (שמ' יג:ח). רש"י: "וחמושים – אין חמושים אלא מזויינים... שלא תתמה במלחמת עמלק... מהיכן היו להם כלי זין... דבר אחר חמושים - אחד מחמשה יצאו, וארבעה חלקים מתו בשלשת ימי אפילה".

רש"י מביא שני פירושים למלה "חמושים": הראשון, פשט ארוך, הגיוני ומתבקש להבנת המילה הזו; השני – דרש קצר. ניסיוני מראה שהדרש ידוע ושגור אצל לומדי תורה יותר מאשר הפשט, והרבה לומדי תורה מקבלים אותו **כעובדה היסטורית**. גישה זו, קבלת הדרש כעובדה, מעוררת הרבה שאלות וקושיות, כגון:

- שאלות אמוניות: **מדוע** מתו אותן ארבע חמישיות של העם?? התשובה המקובלת: "וארבעה חלקים מתו... שלא היו רוצים לצאת ממצרים... ואותם שמתו... היו רעים וחטאים לה' מאד".¹ הכיצד אין המקרא ורש"י מתייחסים לגורמי שואה זו?

- שאלות פרשניות: מדוע צמצם רש"י את פירושו **והשמיט את רוב הכתוב במקור**, במדרש תנחומא פרשת בשלח:

"וחמושים עלו בני ישראל" אחד מחמשה, ויש אומרים אחד מחמשים, ויש אומרים אחד מחמש מאות. רבי נהוראי אומר... אחד מחמשת אלפים. ואימתי מתו? בימי האפלה שהיו קוברין ישראל מתייהן ומצרים יושבין בחשך, ישראל הודו ושבחו על שלא ראו שונאיהם ושמחו בפורענותן.

האם האפשרויות האחרות במדרש – אחד מחמשים, אחד מחמש מאות ואחד מחמשת אלפים – לא נראו לרש"י כסבירות? קושי נוסף: אם ארבע הגרסאות באשר למספר המתים שונות מאד במרכיב חשוב, מספר המתים, הרי שלכל גרסה יש שלוש גרסאות נוגדות; שלוש דעות כנגד אחת גורסות שמספר המתים היה הרבה יותר מאשר גרסת רש"י. אם כן, מתבקשת השאלה מה מידת האמינות **העובדתית** של המדרש בכלל ושל פירוש רש"י בפרט?

* פרופ' עמיצור ברק הוא פרופ' להנדסת מים ואנרגיה באוניברסיטת אריאל.

¹ **תולדות-יצחק**, ר' יצחק קארו (דוד של מרן יוסף קארו), מהדורה ראשונה קושטא רע"ח, לפרשת "כי-תשא" (עפ"י פרוייקט השו"ת).

והספרות – סובייקטיבית. וכך יש ספרות טובה, אשר רק בה מצויות האמיתות הספרותיות, ויש ספרות רעה, אבל אין היסטוריה טובה והיסטוריה רעה. באקדמיה, שתכליתה ללמד אמיתות, יש לכל אחת מהאמיתות הללו מחלקה לגיטימית, מיוחדת ונפרדת. **אמת היסטורית, עובדתית יש רק אחת, ואילו אמיתות ספרותיות יכולות להתקיים בד-בבד, אף אם הן סותרות זו את זו.**

האתגר של העוסק באמיתות הספרותיות של המדרשים הוא לגלות את תוכנו ומשמעותו, הסמויים לעיתים. במקורותינו יש הרבה מאד ניסיונות מרשימים ומרתקים למצוא את התכנים והמשמעות שבמדרשים. כדוגמה בודדת נזכיר את חיבורו של מהר"ל "באר הגולה".

כך אפשר להתייחס לדברי התנחומא על המילה "חמושים" כאל אמת ספרותית, עם כמה מסרים **משוערים** חשובים, כגון: המסר המשותף – מרבית העם (לא בהכרח ארבע חמישיות) התנגדו לגאולה ולכן, לפי מידת הדין, לא היו **ראויים** להיגאל, אבל הגאולה הייתה במידת הרחמים וכך הם לא מתו בפועל. חז"ל נתלו במלה "חמושים" כדי להעביר את המסר. ועוד, לכל אחת משלוש האמירות השונות, באשר למספר היחסי הקטנטן של השורדים שזכו ונגאלו, יש מסר **אפשרי** נוסף ושונה כגון –

- לגרסת "אחד מחמישים" היו רובם רשעים ומושחתים (בלשון המפרשים: "שקועים **במ"ט** שערי טומאה") **וראויים** היו למות, אם נאמץ את **ההסבר** של "תולדות יצחק" שצוטט לעיל: "שלא היו רוצים לצאת ממצרים, ...ואותם שמתו... היו רעים וחטאים לה' מאד".

- לגרסת "אחד מחמש-מאות" מדובר אולי בתהליך דינמי: בשלבי הבשורה המוקדמים רק בודדים האמינו למשה בכל ליבם, אך לאור מכות מצרים עלה מספר המאמינים ל"אחד מחמישים".

- גרסת "אחד מחמש-אלפים" רומזת אולי לכך, שפרט ליחיד סגולה מקנן בכל אחד מאיתנו חשש משינויים **דרסטיים**, אפילו שינויים מרע לטוב, ואמונתנו אינה שלמה לחלוטין.

הסבר זה, החשש מגאולה, מזכיר את שיבת ציון בדורות האחרונים, לפני הקמת המדינה. בכל אחת משלוש העליות הראשונות עלו רבבות מועטות, רק כאחד מחמש מאות של העם. בעליה הרביעית עלו כאחד ממאתיים, ובעליה החמישית – כאחד מחמישים...

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון

עורכת לשון: רחל הכהן שיף

שרה": "קטורה... זו הגר"; יל"ש תתק"ד: "ושלש נשים נשא אברהם, שרה בתו של שם, קטורה בתו של יפת, הגר בתו של חם".

בשונה ממחלוקות הלכתיות, על מה שראוי לעשות, היינו מחלוקות על "**הרצוי**", שהן לגיטימיות ורצויות, הרי שמחלוקות בדיווח על עובדות, על "**המצוי**", פוגעות באמינות הדיווח. על מחלוקות באשר למציאות בעבר או בהווה ניתן לומר: "אמת יש רק אחת". אמנם לגיטימי לקבל מחלוקת גם על עובדות, אך אלו "עובדות" לכאורה, שאינן אמת צרופה, אלא השערות, הנחות, אמונות או טעויות, ולא **דיווח** עובדתי אמין.

הצורך בהתייחסות לקשיים אלה קיים, ולו רק מפני שהניסיון בימינו מלמד שיש רבים **שמקבלים** כעובדות את כל מדרשי האגדה כמשמעם, ודוחים כל חלופה לפשט, אם מפני שאינם מודעים לסתירות, למחלוקות של חז"ל ולהתנגדות הפרשנים לאותם "פשטי" מדרשים מחמת בורות, או שמתעלמים מהן, או שמדחיקים אותן. לעומתם, יש יהודים רבים, שומרי תורה ומצוות, שבגלל ארבעת הקשיים דלעיל **דוחים** לחלוטין את המדרשים ומפקפקים בתוקפם של מאמרי חז"ל.

מצב זה קיים היום והיה קיים עוד בימי הרמב"ם שמתאר אותו בהקדמתו הנ"ל לפרק חלק. שם הוא מותח ביקורת נוקבת על שתי הגישות הללו. לראשונים, המאמצים את **פשטי** המדרשים "המזורים" (לשון הרמב"ם), הוא קורא **סכלים**:

הכת הראשונה והם רוב... מבינים אותם (את המדרשים המזורים) כפשטם, ואינם מסבירים אותם כלל, ונעשו אצלם כל הנמנעות מחוייבי המציאות, ולא עשו כן אלא מחמת **סכלותם**... והכת הזו המסכנה רחמנות על **סכלותם**... רוממו את החכמים לפי מחשבתם, ואינם אלא משפילים אותם (פירוש המשנה סנהדרין פ"י).

את המחזיקים בגישה ההפוכה, השוללת מכול וכול את תוקף המדרשים, הרמב"ם מכנה "מזלזלים בחכמים": "והכת השניה גם הם רבים והם אותם שראו דברי חכמים... והבינוהו כפשטו... ולכן **זלזלו** בו וגנוהו וחשבו למוזר מה שאינו מוזר, ו**ילעיגו על דברי חכמים**... וחושבים שהם (המזלזלים) יותר נבונים מהם (מחז"ל), ושהם (חז"ל)... פתיים חסרי דעת סכלים בכל המציאות... לפי שהם (המזלזלים) לפי דמיונם פקחים חכמים פילוסופים... והם יותר סכלים מן הכת הראשונה ויותר פתים, והם כת ארורה".

הרמב"ם מציג גישה שלישית להבנת המדרשים המזורים שהובאו לעיל: "דברים שהם (נראים לנו) בלתי אפשריים... דבריהם... על דרך החידה והמשל".

האמת הספרותית - מציאותית ולגיטימית

ייתכן שאפשר להגדיר את גישת הרמב"ם כ"**אמת ספרותית**": בעוד שהאמת ההיסטורית עוסקת בעובדות, תכליתה של האמת הספרותית בהעברת מסרים ערכיים, ובכך אולי יתרונה היחסי: יש פרס נובל לספרות, אך אין פרס נובל להיסטוריה. עבורנו, תפקיד ההיסטוריה הוא ללמד, ותפקיד הספרות – **לחנך**. חינוך ע"י העברת מסרים ערכיים יעיל יותר כשערכים אלה משולבים ב**סיפורים** שנקלטים טוב יותר בהבנה ובזיכרון. ההיסטוריה היא אובייקטיבית,